

יש לה חיסרון אחד: היותה מגדל בבל ארכיטקטוני

מאת מרים הרי

ביקור בתל-אביב, 1922, המתואר ברומאן "מאהביה של ציון" מאת מרים הרי. תירגמו מצרפתית זהר ואבנר שביט

twitter עקבו אחרי אתר הארץ בטוויטר

תל-אביב! תל-אביב! התל של האביב! כמה חיוניות יש בך, כמה את מקיימת את ההבטחה הטמונה בשמך, כבושה בין גלי הים ושלל ניחוחות.

אה, זוכרת אני את הערב שבו הגענו לכאן! האביב כולו נפרש על פני המרחב המואר. הדקלים היטלטלו תחת שמים של כחול עז, בין צריחי המסגדים הוורודים וכיפות הארגמן. במרחק משם התערסל הים התיכון בתוך מפרצון של שוניות הזהב, כמו דוגית של אבן טורקיז...

איור: ערן וולקובסקי

אחר כך לא ראינו דבר. נסענו לאורך גדרות של גנים, שטנו על פני קצף גלים שמימיים, ונפש הפרדסים והמימוסות נשאה אותנו. ואז, בעודנו אחוזה סחרחרת משכרת, ירדנו מן המכונית מול וילה מודרנית בתל-אביב, מלאת החיים, היהודייה. אבל בערב ההוא לא רציתי לראות את העיר הקטנה החדשה, שקמה מן החולות בקסם ציוני, במרחק כמה רגעים מיפו הורתה.

רציתי ללכת מיד ליפו של הפלשתים - מחוזות הולדתה של דלילה, יאפא המיתולוגית, שבה שיחרר פרסאוס את הבת של קסיופיאה; שיחרר את אנדרומדה, המאורסת למפלצת ים וכבולה אל הסלע. זאת יפו הישנה והטובה שהיטבתי להכיר. כילדה קטנה באתי הנה לעתים תכופות בהצטרפי לאבי, שהפליג על גבי לווייתן שחור - בוודאי אחד מאלה שבלעו את יונה - בדרכו לאירופה המסתורית. הוא זה שהראה לי את סלע אנדרומדה. מאז כל השלשלאות נמל נהפכו לשלשלאותיה, וכאשר רחצתי עם אורדה, המינקת הרעשנית שלי, הייתי צווחת בפחד מן הגלים, שכל אחד ואחד מהם נדמה בעיני ללוע מפלצתי שנפער כדי לבלוע את ילידת בית לחם היפה שלי.

היום אני מזהה בקושי את יפו של אז. היא גלשה מן השוניות שלה כדי להשתרע על החוף. המסילות החוצות אותה תחומות בחנויות אירופיות. האם אני הולכת רק כדי לשוב ולמצוא את העיר שלי, כה מלבבת, כה ציורית, עם בתי הצבועים באוקר, בתכלת השמים, בוורוד ובגוני התות; עם הרציף שלה, שהגלים ניתזים בו על העוברים ושבים, ובית הקפה הטורקי הקטן שלה, שבו עישן אבי את הנרגילה שלו מול חורבה ישנה וריקה, שהים מילא בשאון הגלים המתנפצים ובריח היוד.

בית הקפה נעלם, וכך גם החורבה. כל הרובע נהרס במכות מכושים כדי לפנות מקום לבניינים יומרניים. אבל סביב להם שרר עדיין אי סדר, אי הסדר הקסום של מלאכת המחשבת של ערים מזרחיות: עץ שהמשיך לצמוח מעל קיר מט ליפול, גרם מדרגות שלא הוביל לשום מקום, מרפסת ריקה עם סורגים, מלאת מסתורין, כד שבור מלא פרחים; ובכל זאת נותרו עדיין בתים לבנים עם מרפסות שטוחות, רכונים מעל לסלע אנדרומדה, משמרים את הכינוי הפואטי שניתן ליפו: "סולם הלונט".

סיכנו את נפשנו מתחת לקמרונים חשוכים, בסמטאות תלולות. איזו אימה. הן מלאות הריסות, רדופות ריחות מעוררי קבס! אבוי! כך יהיה מעתה המזרח: מוזנח או בנאלי.

איזה קסם יש בציריות אם אי אפשר לנשום? ובכן, נשתחרר חיש מהר מרוחות הרפאים של ילדותי! נחזור לתל האביב על גניה המבושמים ואווירה הצח! כן, נחזור לוויולה האירופית, שסביבה ברושים, בנאלי אולי, אבל כל כך נוח וכל כך מסביר פנים.

אין זה מלון ואין זה בית הארחה סתמי. זה בית משפחה המוכנה לארח בביתה אורחים מיוחסים. מיד חשנו בנוח סביב השולחן הארוך והלבן, המקושט כלי קריסטל וכלי כסף, שכל המסובים אליו דיברו צרפתית וגילו עניין רב בשאלות של אמנות וספרות. בראש השולחן - בעל הבית ורעייתו. הוא כהה, פניו עדינים, הליכותיו נאות, נולד בבוקרשט, חי שנים רבות בפאריס. היא זקופה, מרשימה, בהירה, מוצאה ברוסיה, שומרת מתחת לשערה הכסוף ועיניה הכחולות את זוהרו של היופי שאפשר למצוא אצל בתה הצעירה והדקיקה, היושבת בקצה השני של השולחן, ואין משל לחנה. נער צעיר סועד בצדה. אני יודעת שזה בנה; בנה האחר, הצעיר יותר, נם כבר את שנתו, ושלוש אחיו המבוגרים יותר - הבכור בן 17, כיצד ייתכן הדבר, שהרי היא נראית כה צעירה - מתחנכים באירופה.

אני יודעת גם על הטרגדיות שהיו מנת חלקם. על האב הומט הרס לפני המלחמה בשורה של מפעלים כושלים. הונה של האם ירד לטמיון במשטר הבולשוויקי. הבת נישאה לרופא תל-אביבי. הוא נקרא ביום חורף אחד לבית של חולה באחת המושבות. הרופא יצא ברכבו, חצה ערוץ נחל יבש והתעכב אצל החולה שעה שנפתחו ארובות השמים(1). בשובו הפך הנחל לסוער והסערה סחפה עמה את הסוסים והרכב וריסקה את הגולגולת של הרופא על צוק במרחק אלפיים מטר במורד הנחל(2). האשה וחמשת הילדים המתונו לו כל הלילה. את גופתו גילו למחרת. ההורים הגיעו מאירופה. הם ניסו לקומם יחדיו את שברי אושרם. האשה הצעירה המשיכה להחזיק בבניין, הפכה אותו לביתה, ובו גוללו סמובר הכסף והרהיטים הנוחים את סיפור העבר המאושר.

שוב עמדתי נפעמת מול תעצומות הנפש של ישראל, טומנת את מכאוביה תחת שלוותה. מי יחשוש מיגון מתמשך באווירה השלווה והמשפחתית של הבית הזה שבו הכל מבשר נינוחות ועליזות, שבו אפילו המשרתות המגישות ללא דופי את מנות הארוחה הן נאות ובורקות, ונקראות, הכהה - שושמה והבהירה שולמית.

קמים מהשולחן אל חלקו השני של החדר הגדול, המחולק בעמודים, ונפתח למרפסת, שאליה חודרים עם משב רוח הים ריחות התפוזים והמימוזות. מצטופפים כדי להיות יותר קרובים. הנה מ"ס, בנו של רב חסידי מפולין, מנהל של מפעל סיליקט בתל-אביב(3), שקולו ומחוות גופו הרציניים מאזנים את החן הנשי שלו. הנה שני האחים פוליאקוף(4), הרבה יותר פריסאים מאתנו, שהיו אדוני מסילות ברזל ברוסיה, ידידי הצאר, ושותפים ללילות הוללות עם בני אצולה.

ההורים שלהם תרמו למעשי חסד רבים בפלשתינה. לא מעט בתי חולים ובתי ספר חייבים להם את קיומם. אבל הם עצמם מתבלולים לגמרי, אדישים ליהדותם. הבנים לא חשו עצמם יהודים עד היום שבו מצאו עצמם הרוסים ונרדפים כקפיטליסטים, והצליחו להגיע לארץ ישראל בעזרת אי אילו תכשיטים שנתרו ברשותם.

"אני לא יודע עברית יותר ממך", העיד על עצמו הבן הבכור, "אבל הנפכתי לציוני מושבע". ציונים הם גם התל-אביבים שהצטרפו אלינו לקפה. מ"ד(5), העומד מאז ומעולם בראשה של תל האביב: גבוה, גדול, חזותו מרשימה. ראשו קירח ומקרין השראה כמו של קוקלין(6) ועצמות לחייו בולטות.

מ"ט, מהנדס חקלאי, מחבר הספר: ההתיישבות היהודית בפלשתינה, דבריו בולטים בהירותם ובדייקנותם(7); אשתו, פולנייה, שקיבלה תואר דוקטור למשפטים בפאריס, מתחת לשערות הזהב, פניה כדיוקן של גריז(8). מ"ב, מנהל אדמיניסטרטיווי של המושבות, בעל דיפלומה מבית הספר הגבוה לגנות בוורסאי, מצטיין בעליצות פריסית אופיינית. מ"ה(9), סופר עברי ומורה לצרפתית בגימנסיה בתל-אביב, בוגר האוניברסיטה במונפלייה, אשתו, עיניה בצבע הדבש, שופעת ברק וטוב, מנהלת של גני הילדים בפלשתינה.

וכל האנשים האלה, שמוצאם שונה, מתבטאים בצרפתית מושלמת, בשטף ובאלגנטיות מרשימים. ככל הנראה יכולים היו להתבטא היטב גם באנגלית ובגרמנית, מפני שכולם הירבו לשוטט על פני מחצית הגלובוס, וסיגלו לעצמם לפחות שתי תרבויות, וכולם - תעשיינים ואינטלקטואלים - שותפים לאותו חלום, לאותו חזון: הקמתן של מולדת ושל לאומיות יהודיות.

"כמה חבל שלא הגעתם מוקדם יותר. בדיוק התחילה אצלנו חופשת הפסח. כל המוסדות שלנו סגורים", אומר ראש עיריית תל-אביב. "יש לנו כאן גימנסיה עם אלף תלמידים ושלושים מורים, בתי ספר יסודיים, גני ילדים, בית ספר ללימודים גבוהים, קונסרבטוריון למוסיקה, חוגים למדע ולספרות, אגודת ספורט וספרייה עממית".

"מהי שפת ההוראה?"

"עברית, כמובן. אין צורך לומר לך שהז'רגון הנורא, היידיש, נפסל ללא רחמים. ובנוגע לשאר השפות: הצרפתית, האנגלית, הגרמנית - אנו מלמדים אותן כשפות זרות. בעבר היו פני הדברים הפוכים: הילדים שלנו למדו ב'אליאנס ישראלית', ב'ג'ואיש קולג', ב'הילפספריין', שבהם העברית היתה רק שפת הקודש. זאת ההתפתחות הגדולה ביותר שהתחוללה אצלנו, החייאתה של שפה שהיתה מתה מזה אלפיים שנה, והיא חסרת תקדים מבחינה היסטורית. אל תטעי לחשוב כי ההבדל בין העברית המודרנית העתיקה

דומה להבדל הקיים לדוגמה בין לטינית לאיטלקית, או אפילו בין הערבית של הקוראן לבין הערבית של ימינו; לא, העברית העממית היא עברית של התנ"ך, השפה הקלאסית והלירית ביותר, והיא כה מפעמת ובעלת עוצמה, שאחרי שנבטה בקברי ישראל, השתרגה בכל צורות החיים מהרגע שהנצה".

"אבל", אני שואלת, "איזה שימוש יהיה לכם בשפה שאיש לא ידבר בה מחוץ לפלשתינה?"

"היא תשמש אותנו קודם כל", השיב בוגר מדעי הרוח, "כדי ליצור מחדש את הנשמה היהודית שלנו ולשכלל את האחדות הלאומית שלנו. הגלות שלנו תסתיים ברגע שנוכל כולנו לחשוב באותה שפה. אך אל תטעי לחשוב שהעברית תהיה מוגבלת לפלשתינה בלבד. גם עכשיו, מזה ארבעים שנים ברוסיה ומזה עשרים שנים באמריקה, מדברים וכותבים עברית. יש שם משוררים, סופרים, עיתונים בעברית ובתי דפוס בעברית. אני מקווה שבקרוב תוקם בפאריס קתדרה לעברית מודרנית בבית הספר לשפות מזרחיות(10). העברית, כתרבות קלאסית, יכולה לבוא במקומן של הלטינית והיוונית, ומי שירצה להעניק לילדים יהודים חינוך רציני, ישלח אותם מכל הגליות לגימנסיה שלנו בתל-אביב, ואילו הלא יהודים יבואו מן העולם כולו ללמוד באוניברסיטה שלנו בירושלים את המדעים השמיים".

"זה יהיה בדיוק ההפך ממה שקורה עכשיו".

"כן. את, לדוגמה, שולחת לפאריס את הילדים שנולדו במושבות. את הילדים שלנו, שנולדו בפאריס, בלונדון, בווינה, במוסקווה וכדומה, נשלח ליהודה, כמו לאמא-מולדת".

"אבל פלשתינה לעולם לא תוכל להכיל את כל היהודים".

"גם אין בכך צורך. תראי לדוגמה את הולנד. אין יותר מחמישה מיליון תושבים בהולנד עצמה, אבל יש לה כמעט אותו מספר של תושבים במושבות שלה. העושר שלה בא לה מהאיים שלה. מכנים אותה מלכת הימים. כאשר ישתנו התנאים הכלכליים, תוכל פלשתינה להעניק בקלות מקלט לשלושה מיליון יהודים. האיים שלנו יהיו העולם כולו. אלה מאתנו שיעדיפו את ההרפתקאות או את השפע, יישארו שם. לא כל כך חשובים לנו ממדי הארץ, העיקר הוא שתהיה לנו אדמה, קרקע משלנו, ותבטל האמת הטרגית בשורות האלה של בירון: ?ליונת הבר - הקן, לשועל - המאורה, לאדם - המולדת, אך לישראל אין אלא קברה' (בתרגום מילולי)(11).

"כן, העיקר הוא שתהיה מולדת, קטנה ככל שתהיה. על היהודי להיות בקשר אורגני עם האדמה. אנו זקוקים לעובדי אדמה שיוכלו להפוך את רגבי האדמה ולומר: זו היתה אדמת אבותי, זו האדמה שלי, זו תהיה האדמה של ילדי. ביום זה תעבור מן העולם האגדה על היהודי הנודד". "אם ירצה השם", אומר בסבר חמור האיש הצעיר הנאה, בנו של רב חסידי ומנהל מפעל הסיליקט. למחרת בא מ"ד, ראש עיריית תל-אביב, לקחת אותנו כדי להראות לנו את "המושבה" שלו, שאותה ייסד כשבנה בה את הבית הראשון לפני 15 שנים. תוך זמן קצר הפכה לפרוור של יפו, שממנה היא מופרדת בלא יותר מחצי פרסה של חולות.

כיום תל-אביב היא עיר אוטונומית לחלוטין, שבה עשרת אלפים תושבים. יש לה משטרה משלה, חשמל משלה ומשרדים לרווחה ולבריאות ולעבודות ציבוריות, בתי חולים, בתי ספר, תחנה מרכזית וקניון, והיא מקווה שבקרוב יהיה לה נמל. ברחובותיה הרחבים, גניה הציבוריים והווילות המוקפות בפרחים, היא דומה למעין ניס קטנה, אך בכל זאת יש לה חיסרון אחד - היותה מגדל בבל ארכיטקטוני. הנה כאן, לדוגמה, בצד בית שלי, כמו זה שבו אנו גרים, ניצבת טירה שצריחיה זקופים; קצת יותר רחוק, מצודה מורית ניצבת מול בית מידות סקמדינווי. למטה מפנה וילה הולנדית את גבה לקוטג' אמריקאי.

"כן, אני יודע", משיב מ"ד, וראש הקוקלין שלו מחייך מעל גוף המתאבק, "אכן אפשר למתוח ביקורת על סלחנותי בכל הנוגע לסגנון הבנייה. תחילה כל כך רציתי לראות את העיר הזאת נבנית, העיר שהיא כולם עיר יהודית בפלשתינה, שעצמתי עיניים בכל הנוגע לארכיטקטורה. ואז, אומר לך, כי מה שנראה לכם מוזר אינו אלא נוגע ללב בעיני. אני מכיר את הבעלים של כל הבתים, אני יודע כיצד אספו כסף, לעתים בעמל רב, כדי לבנות כאן. חלקם הגיעו ממקסיקו, האחרים מסיביר. אפשר לזהות את אלה שהגיעו מגרמניה או מטורקיסטאן; יש כאן אנשים שהגיעו מפרס ומגליציה. כל אחד מביא אתו חזון משלו בדבר הבית שיהיה בעליו, חזון שנשא אתו בשנות דודיו, הביא אותו למעמקי הגטו ושם המשיך לחלום על בית דומה שיגור בו כאשר? ישוב הביתה', כלומר, יבוא לארץ ישראל. לכן, אתם מבינים שצריך לסלוח לתל-אביבים שלי. מה גם שמעבר ליומרות הילדותיות האלה, יש לעתים קרובות בבחירה הסגנונית ביטוי לרגש של נוסטלגיה מלנכולית למדינה, שלמרות הכל ידעו בה אושר, הקימו בה את משפחתם וחסכו בה כסף כדי להגיע למולדת האם. זה מעין חוב של הכרת תודה שהאדם פורע למדינת המוצא שלו, בכך שהוא נותן כאן ביטוי לטעמים משם. רבים מהבתים האלה הם - כיצד אומר זאת? - מצבות זיכרון. זו, אפשר לומר, ארכיטקטורה סנטימנטלית, מפני שהנפש היהודית היא הרבה יותר רכה והרבה יותר רומנטית מכפי שנהוג לחשוב".

"אבל", מוסיף ואומר ראש העירייה הפסיכולוג, "הפכתי הרבה יותר מחמיר. היום חייבים להראות לי את התוכניות ולעתים קרובות אני מסרב לאשרן. אנו נמצאים עתה בעיצומו של החיפוש אחר סגנון אחיד שיהיה הסגנון העברי".

"בלי גגות רעפים?"

"ודאי, מרפסות שטוחות או כיפות, הכיפות קצת פחות מעוגלות מאלה של הסגנון הערבי".

הגענו למבנה יפה מאבן מסותתת שנמצא בעצם בנייתו. "אנחנו מנסים את הסגנון שלנו על הבית הזה, שיהיה בית הכנסת שלנו" (12).

"אין כאן עדיין בית כנסת?"

"לא, האמנו שחשוב יותר לבנות בתי ספר ובתי חולים. הדת היא עניין של מצפון. כל אחד רשאי להתפלל בביתו. די במקום שבו מתכנסים עשרה אנשים. אצלנו לא זקוקים לרב, שאינו אלא פרשן של התורה, חכם תלמודי. כל אחד יכול לשמש חזן, לפרש את התורה ולשיר תהילים. אבל מאז המלחמה יש כאן מפלגה קלריקלית - הקלריקליזם התעורר באותו הזמן בארבע כנפות השמים. הם מאשימים אותנו שאנחנו נגד הדת, שאנחנו ציונים אתאיסטים, שאנחנו מחללים את מסורת בית יעקב. זה יכול להוביל לפילוג מסוכן, דווקא כאשר אנו זקוקים יותר מתמיד לאחדות, לכן אנו בונים את בית הכנסת. זה לא יזיק לאף אחד וירגיע את הרחות".

"ואת השבת אתם שומרים?"

"באופן רשמי, כן. כל החנויות סגורות ושום מכונית אינה נוסעת. זה יותר עיקרון לאומי מאשר שאלה דתית. השבת מבחינה בין תל-אביב ליפו, שבה חוגגים הנוצרים את יום ראשון והמוסלמים את יום שישי. נוסף לכך, הדבר מועיל לחיי המסחר. יש מי שעסקיהם טובים יותר כאשר העסקים האחרים סגורים". ירדנו לאטנו לכיוון הים ועלינו על מרפסת של קזינו חדש לחלוטין (13). הנוף נשא אתו את הכחול האין סופי: מימין, מפרץ קיסריה, קיסריה של ברניקה, משמאל הצוק של יפו, עם בתיו הסגנוניים וצריחי המסגדים המחוודדים שלו. מאחורינו, העיר המודרנית של תל-אביב ומאחוריה, עולה מן החולות, עיר אוהלים.

"זה מחנה של מהגרים", מספר לנו ראש העירייה. "מרגע שהם עוגנים, מחטאים אותם, דואגים להם למקום מגורים, לציוד, ואז מחפשים להם עבודה. האתגר שלנו הוא שרבים מהם יישארו כאן כדי לעבוד בבניין ובמפעלים שלנו. יש לנו כבר שלושה מפעלים: זה של הסיליקט, שמעסיק כמאה חלוצים ומייצר מדי יום די לבנים לבניית בית אחד ליום, מפעל רהיטים ומפעל לייצור שוקולד שיתחיל בייצור בימים הקרובים. אנחנו מקימים עתה שני מפעלים נוספים, אחד לייצור בדים, שהרי יש בפלשתינה הרבה כותנה, והאחר לייצור תיבות לתפוזים, שאותן, למרבה האירוניה, אנו מייבאים מאוסטריה... וכאשר יהיה לנו נמל משלנו, וכאשר נוכל להטעין ישירות בנמל את התוצרת של המושבות שלנו, תוכל פלשתינה היהודית להתקיים בכוחות עצמה. אה, אלמלא המלחמה, זו כבר היתה עובדה מוגמרת, אבל תסתכלו, שם למטה, החלוצים שלנו".

יצאנו ממפעל הסיליקט והלכנו משם כשאנו חוצים את החולות. שיירה ארוכה של גמלים עמוסים בלבנים הובלו על ידי אנשים צעירים, מותניהם במכנסי חקי קצרים, ראשם עטוף בכיסוי בדואי. על החולות, כשברקע האוהלים (14), נראה החיזיון הזה כמעין תבליט המציג את השעבוד הקשה של העברים בארץ מצרים.

"הבחורים האלה הגיעו מרוסיה הלבנה לפני עשרים יום", אומר מ"ד ומחייך, "וכבר הם נחשבים למי שנולדו גמלים".

(1) הרשמים של מרים הרי נכתבו ככל הנראה ממרחק של זמן, כך שכמה מראשי התיבות ומן התיאורים אינם בהכרח מדויקים. (2) הכוונה ככל הנראה לאברהם צבי (הרמן) מוסקוביץ, איש רחובות, שב-1916 הוזעק לבן שמן ובחזרתו בלילה חצה יובל גועש, נסחף בסערה ונהרג. (3) מפעל לייצור לבנים שנסד ב-1921 ופשט את הרגל ב-1927. (4) הכוונה ככל הנראה לאחים הבנקאים סמואל ולזר פוליאקוב. (5) מאיר דיזנגוף. (6) Coquelin היה מגדולי השחקנים של צרפת והתפרסם בעיקר כשגילם את דמותו של סירנו דה ברז'ראק. (7) מדובר ככל הנראה במהנדס-אגרונום שמואל טולקובסקי, איש ציבור ואיש עסקים, שהיה חבר מועצת עיריית תל-אביב בשנים 1921-1925. (8) Greuze, בן המאה ה-18, התמחה בציור דיוקנאות. (9) הכוונה ככל הנראה לחיים הררי, שהיה מורה לספרות בגימנסיה, ולאשתו יהודית, שהקימה את גן הילדים העברי ברחובות. השניים השתלמו בסורבון בספרות כללית, בפסיכולוגיה ובפדגוגיה ולאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברו לז'נובה, שם השלים הררי תואר דוקטור ויהודית למדה במכון האוניברסיטאי למדעי החינוך על שם ז'אן ז'אק רוסו והשתלמה בחינוך מיוחד לפי שיטת דיקרולי. ב-1919 הם חזרו לתל-אביב. (10) Ecole des (11) Langues orientales. "The wild-dove hath her nest, the fox his cave", Mankind their (12) (Hebrew Melodies) (country - Israel but the grave!) בית הכנסת הגדול ברחוב אלנבי נחנך ב-1927. (13) הכוונה ל"גליל אביב", מסעדה, בית קפה ומועדון ריקודים, שנפתח ב-1922. (14) בתקופת ביקורה של הרי היו במרחב תל-אביב כ-600 אוהלים, שבהם התגוררו כ-1,500 חלוצים.